

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی (مطالعه موردی شهرستان همدان)

خلیل کلانتری *

حسین شعبانعلی فمی **

هما سروش مهر ***

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۴/۲

چکیده

پژوهش حاضر به دنبال بررسی عوامل بازدارنده و تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی است. این تحقیق از نوع کاربردی و روش تحقیق آن، پیمایش است که در آن با استفاده از نمونه گیری انتساب متناسب تصادفی، تعداد ۲۵۶ نفر از زنان روستایی شهرستان همدان انتخاب شدند. ابزار تحقیق، پرسشنامه است که روایی آن با بهره گیری از نظرات اساتید رشته توسعه روستایی دانشگاه تهران، کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی و زنان روستایی شهرستان همدان تأیید شد و پایایی آن نیز با استفاده از فرمول کرونباخ-آلفا ($\alpha > 0/82$) محاسبه گردید. عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی با استفاده از روش تحلیل عاملی در پنج عامل و عوامل بازدارنده در چهار عامل دسته بندی گردید. نتایج نشان می دهد مهم ترین مؤلفه های تأثیرگذار بر تسهیل توانمندسازی اقتصادی زنان، سه عامل (مشارکت اقتصادی، انسجام خانوادگی و آگاهی اجتماعی) است و مقدار واریانس جمعی تبیین شده توسط این سه عامل، ۵۵/۸۷ می باشد. مهم ترین موانع تأثیرگذار بر توانمندسازی اقتصادی زنان نیز شامل چهار مؤلفه (فردی - روانشناختی، مشارکت اقتصادی، زیرساختاری، اجتماعی - نهادی) است که مقدار واریانس جمعی تبیین شده توسط این چهار عامل نیز ۵۱/۶۰ می باشد.

کلیدواژه ها: زنان روستایی، عوامل بازدارنده و تسهیل کننده، توانمندسازی اقتصادی، شهرستان همدان.

* دانشیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران. khkalan@ut.ac.ir

** دانشیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران. ami@ut.ac.ir

*** کارشناس ارشد توسعه روستایی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران. soroshmehr@gmail.com

بیان مسأله

طبق تحقیقات انجام شده در کشورهای در حال توسعه، زنان در اجتماعات روستایی نقشی حیاتی ایفا می‌کنند، آنان عهده‌دار انواع فعالیت‌های کشاورزی و دامداری، کسب درآمدهای اندک و اشتغال در مشاغل با دستمزدهای ناچیز هستند (أزبی^۱، ۱۹۹۰؛ مقدم^۲، ۱۹۹۳؛ حماسی^۳، ۱۹۹۴؛ شارونی^۴، ۱۹۹۷؛ پروک و چوکار^۵، ۱۹۹۸). اما واقعیت این است که توانایی آنان به میزان بسیار کمتری ارزش‌گذاری شده است، و از توانایی‌های زنان روستایی برای ساختن بهتر زندگی خود، خانواده و اجتماع به درستی استفاده نشده است (کوینگ^۶ و سایرین، ۲۰۰۳). از این رو، محققان و نظریه‌پردازان در زمینه‌های مختلف علمی برای فهم عمیق‌تر سازوکارهای تواناسازی زنان روستایی، تحقیقات گسترده‌ای انجام داده‌اند (بانک جهانی، ۲۰۰۵؛ صندوق بین‌المللی جمعیت، ۲۰۰۷). توانمندسازی اقتصادی به عنوان فرایندی چندبعدی و به هم پیوسته (مالهوترا و اسچودل^۷، ۲۰۰۵؛ مویل^۸، ۲۰۰۶) تغییر در روابط قدرت (موزر^۹، ۱۹۹۸؛ بانک جهانی، ۲۰۰۵) تعریف شده است که قادر است با گسترش انتخاب‌های فرد در زندگی (کبیر^{۱۰}، ۱۹۹۹)، مؤلفه‌های روانشناختی زنان (مایوکس^{۱۱}، ۲۰۰۳؛ گوتز و گوپتا^{۱۲}، ۱۹۹۶)، سلامتی و بهداشت زنان و خانواده‌های آنان (گوپتا و مالهوترا^{۱۳}، ۲۰۰۶؛ صندوق بین‌المللی جمعیت، ۲۰۰۷)، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی زنان (مرکز بین‌المللی تحقیقات اجتماعی) و کنترل آنان بر منابع (کیشور^{۱۴}، ۲۰۰۰؛ مازون^{۱۵}، ۱۹۹۸) را بهبود دهد. فرایند توانمندسازی از سه مؤلفه به‌طور همزمان تشکیل شده است: اولین مؤلفه، منابع یا پیش‌شرایط نامیده می‌شود، دومین مؤلفه عنصر عمل یا عاملیت و سومین نیز نتایج است (آلدور^{۱۶}، ۲۰۰۶ به نقل از کبیر^{۱۷}، ۱۹۹۹). بر همین اساس (کیشور^{۱۸}، ۲۰۰۰)

- 1 Ozbay
- 2 Moghadam
- 3 Hemmasi
- 4 Sharoni
- 5 Prorok and Chhokar
- 6 Koeing
- 7 Malhotra and Schudle
- 8 Moyle
- 9 Moser
- 10 Kabeer
- 11 Mayoux
- 12 Goetz and Gupta
- 13 Gupta and Malhotra
- 14 Kishor
- 15 Mason
- 16 Allendore
- 17 Kabeer

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

می گوید پیش شرایط، به دو قسمت منابع و زمینه توانمندسازی قابل تقسیم است. منابع توانمندسازی، عوامل یا سرمایه‌هایی هستند که توانایی زنان را در برابر شوک‌های ناگهانی زندگی، حفظ می‌کنند و توانمندسازی را تسهیل می‌نمایند، مانند مالکیت بر زمین (آلدرمن^۱ و دیگران، ۱۹۹۷؛ آگاروال^۲، ۱۹۹۷). زمینه توانمندسازی نیز خصوصیات محیط یا شرایط اجتماعی- فرهنگی اجتماع (راپاپورت^۳، ۱۹۸۶) است که توانمندسازی زنان را تسهیل می‌کند، مانند پس‌انداز گروهی پول (آلبی^۴، ۱۹۹۴؛ راجرز و یوسف^۵، ۱۹۸۸) یا مانعی در برابر آن محسوب می‌شود، مانند سطح پایین سواد زنان (مالهوترا^۶، ۲۰۰۲؛ مایوکس^۷، ۲۰۰۰؛ دنفرد^۸، ۲۰۰۱؛ آلدور^۹، ۲۰۰۶). به منظور بهبود شرایط زندگی زنان در روستا، شناسایی عوامل زمینه‌ای مؤثر (بازدارنده یا تسهیل کننده) بر توانمندسازی اقتصادی آنان، از مهمترین موضوعاتی است که محققان توسعه بر آن تأکید می‌کنند (بانک جهانی، ۲۰۰۵؛ صندوق بین‌المللی جمعیت^{۱۱}، ۲۰۰۷). با توجه به حدود یک دهه تأکید بر رویکرد توانمندسازی در ایران (شکوری و دیگران، ۱۳۸۶) و اتخاذ سیاست‌های مربوط به رهیافت توانمندسازی زنان روستایی در برنامه‌های توسعه (مستندات برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۲)، مقاله حاضر درصدد است با بهره‌گیری از یافته‌های پژوهش میدانی و روش تحلیل عاملی، عوامل زمینه‌ای توانمندسازی اقتصادی زنان در جوامع روستایی را شناسایی کند و راهکارهای مناسب در این مقوله را ارائه نماید.

پیشینه تحقیق

فعالیت‌های اقتصادی زنان، یکی از مهمترین موضوعات اقتصاد است (زراءنژاد و منتظر حجت، ۱۳۸۴)، اما در کشور ما توانایی‌های اقتصادی زنان روستایی و شناسایی عوامل مؤثر بر آن، به صورت شایسته مورد توجه و بررسی قرار نگرفته است (لهسایی زاده و دیگران، ۱۳۸۴؛ عمادی، ۱۳۸۰). در این راستا، کتابی و دیگران (۱۳۸۲) در تحقیقی با بکارگیری روش پیمایشی- تحلیلی، عوامل مؤثر بر

- 1 Kishor
- 2 Alderman
- 3 Agarwal
- 4 Rappaport
- 5 Albee
- 6 Rogers and Youssef
- 7 Malhotra
- 8 Mayoux
- 9 Dunford
- 10 Allendore
- 11 UNFPA

توانمندسازی زنان استان اصفهان را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌ها نشان داد که افزایش سطح تحصیلات، دسترسی به منابع مالی، بهبود وضع سلامت، برخورداری از حق مالکیت قانونی، رفع تبعیض از بازار کار و حذف باورهای سنتی جامعه در خصوص اشتغال زنان، عوامل مؤثر در تسهیل فرایند توانمندسازی زنان هستند. شکوری و دیگران (۱۳۸۶) با الهام از چارچوب مفهومی فقر و توانمندسازی، به بررسی عوامل مؤثر بر توانمندی زنان سرپرست خانوار به عنوان یکی از گروه‌های در معرض خطر در شهر تهران پرداختند. مطابق یافته‌های پژوهش، علاوه بر تحصیلات و مهارت پایین زنان و نبود فرصت‌های اشتغال، آنان از توانمندی روانی و اجتماعی بالایی نیز برخوردار نیستند و با وجود تلاش‌هایی که در قالب طرح‌های حمایتی انجام شده است؛ توانمندی زنان سرپرست خانوار همچنان در سطح پایینی قرار دارد. دلایل مسأله در ماهیت و رویکرد حاکم بر این تلاش‌ها، کمیت پایین آنها و نیز فقر قابلیت‌های زنان است. نویسندگان پیشنهاد می‌دهند که برای از بین بردن فقر زنان و نابرابری جنسیتی و تحول در پایگاه اقتصادی و اجتماعی آنان، تغییرات اساسی در ساختار برنامه‌های کمکی ضروری است. شهریاری (۱۳۸۷) موانع موجود بر سر راه توانمندسازی زنان را به سه بخش تقسیم می‌کند: موانع فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی. موانع فرهنگی شامل نگرش جامعه به زنان به عنوان جنس دوم و عدم توجه به توانمندی‌های آنها، در اختیار نگذاشتن منابع در دسترس زنان و در نتیجه میزان خودباوری پایین آنها است. موانع اقتصادی نیز شامل مشارکت اقتصادی پایین زنان و نبود فرصت‌های اشتغال مناسب و هدایت شده در بخش رسمی اقتصاد است. از مهمترین موانع اجتماعی، مسأله بی‌سوادی و کم‌سوادی زنان است، از آنجایی که آینده دختران برای خانواده‌ها چندان پربار دیده نمی‌شود، آنها نیز به سرمایه‌گذاری بلندمدت برای آموزش دختران تمایل ندارند. در پایان، نویسنده پیشنهاد می‌دهد با حمایت خانواده و در دسترس بودن پشتوانه مالی و اطلاع‌رسانی به موقع درباره بر-پایی کلاس‌های آموزشی که باعث تقویت خودباوری زنان می‌شوند، بر توانایی‌های آنان افزوده خواهد شد.

مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در کشور، با داشتن اریب جغرافیایی، عمدتاً درباره مسائل زنان شهری است و عوامل مؤثر بر مشارکت اقتصادی آنان مورد بررسی قرار گرفته‌اند (عمادی، ۱۳۸۰). پژوهش درباره عوامل مؤثر بر توانمندی زنان روستایی بسیار کم است (همان). بدیهی است شناسایی عوامل بازدارنده و تسهیل‌کننده توانمندسازی زنان روستایی، می‌تواند به عنوان راهنمایی به

بررسی عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده ...

منظور برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی، مورد توجه مسئولان امر قرار گیرد. در راستای هدف کلی تحقیق، اهداف اختصاصی نیز عبارت‌اند از:

- ۱- بررسی ویژگی‌های فردی و خانوادگی زنان روستایی؛
- ۲- بررسی میزان توانایی اقتصادی زنان روستایی؛
- ۳- تحلیل عوامل بازدارنده و تسهیل‌کننده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر ماهیت، کمی، از نظر میزان کنترل متغیرها، از نوع غیرآزمایشی، و از نظر هدف کاربردی است. جامعه آماری این پژوهش را زنان ساکن در روستاهای شهرستان همدان (۱۵ تا ۷۰ سال)؛ شامل ۴۵۳۳۴ نفر (مرکز آمار، ۱۳۸۸) تشکیل داده‌اند. محاسبه حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ($n=256$) و با روش نمونه‌گیری انتساب متناسب طبقه‌ای انجام شده است. در این مرحله از مجموع ۹ دهستان، ۱۳ روستا به‌طور تصادفی انتخاب شدند. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته، در سال ۱۳۸۸ بوده است که روایی آن با بهره‌گیری از نظرات متخصصان رشته‌های ترویج کشاورزی و توسعه روستایی دانشگاه تهران، زنان روستایی و کارشناسان جهاد کشاورزی تأیید گردید و بر طبق پیشنهادهای آنان، تصحیح لازم انجام شد. به منظور آزمون پایایی ابزار، تعداد ۳۰ پرسشنامه به‌طور تصادفی بین زنان روستایی توزیع شد و پس از جمع‌آوری، اعتبار آن (قسمت عوامل بازدارنده و تسهیل‌کننده) با استفاده از فرمول کرونباخ آلفا، $0/80$ به دست آمد که برای انجام پژوهش مناسب است (دواس، ۱۳۸۲). سؤالات پرسشنامه درباره ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای زنان روستایی، ویژگی‌های اقتصادی آنان و عوامل بازدارنده و پیش‌برنده توانمندسازی اقتصادی تنظیم شده بود. در نهایت، اطلاعات جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل و پردازش قرار گرفت.

نتایج

ویژگی‌های فردی زنان

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که زنان روستایی جامعه مورد نظر، در محدوده سنی ۱۵ تا ۷۰ سال قرار دارند. میانگین سنی زنان ۳۷ سال است و بیشترین تعداد نمونه در گروه سنی ۲۱ تا ۳۰ سال قرار دارند. بررسی تعداد اعضای خانواده‌ها مشخص کرد ۶۶/۸ درصد از خانواده‌های پاسخگویان تا ۵ نفر و کمتر از آن است. بررسی وضعیت تأهل زنان نیز نشان داد که ۶/۶ درصد (۱۷ نفر) از افراد سرپرست خانوار و نزدیک به ۹۲ درصد افراد (۲۳۵ نفر) در تحقیق حاضر متأهل هستند.

جدول (۱): مشخصات فردی زنان

مشخصات فردی	فراوانی	درصد
گروه سنی		
۲۰ سال و کمتر	۹۴	۳۶/۷
۲۱ - ۳۰	۱۲۱	۴۷/۳
۳۱ - ۴۰	۳۰	۱۱/۷
۴۱ سال و بالاتر	۱۱	۴/۳
وضعیت تأهل		
مطلقه	۴	۱/۶
متأهل	۲۳۵	۹۱/۸
سرپرست خانوار	۱۷	۶/۶
تعداد اعضای خانواده		
۰-۳	۶۶	۲۵/۸
۴-۶	۱۴۷	۵۷/۴
۷-۹	۳۴	۱۳/۳
بالای ۱۰ نفر	۹	۳/۵

مأخذ: یافته‌های مطالعه

یافته‌های تحقیق نشان داد که از میان ۲۵۶ نفر نمونه آماری مورد مطالعه، ۷۲ نفر بی‌سوادند (۲۸/۱ درصد)، ۲۷ نفر (۳۸/۷ درصد) با آموزش نهضت سوادآموزی، توانایی خواندن و نوشتن دارند و

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

۸۷ نفر (۳۴ درصد) در مقطع ابتدایی تحصیل کرده‌اند. ۴۱ نفر (۱۶ درصد) در مقطع راهنمایی و ۱۹ نفر (۷/۴ درصد) در مقطع متوسطه تحصیل کرده‌اند و ۱۰ نفر (۳/۹ درصد) نیز مدرک دیپلم دارند. با توجه به این اطلاعات، می‌توان گفت ۷۲/۷ درصد از زنان، تحصیلات قابل توجهی ندارند و بی‌سواد یا کم‌سواد هستند.

جدول (۲): میزان تحصیلات زنان

سطح تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
بی‌سواد	۷۲	۲۸/۱	۲۸/۱
خواندن و نوشتن	۲۷	۱۰/۵	۳۸/۷
ابتدایی	۸۷	۳۴/۰	۷۲/۷
راهنمایی	۴۱	۱۶/۰	۸۸/۷
متوسطه	۱۹	۷/۴	۹۶/۱
دیپلم و بالاتر	۱۰	۳/۹	۱۰۰/۰
جمع کل	۲۵۶	۱۰۰/۰	

مأخذ: یافته‌های مطالعه

مشخصات اقتصادی

در تحقیق حاضر، ۱۵ نوع فعالیت اقتصادی درآمدزا شناسایی شد، که ۸۰ درصد جامعه مورد مطالعه به آنها مشغول بودند. لبنیات‌فروشی و بافندگی (قلاب بافی) با درآمدزایی برای ۱۰۴ نفر، فراوان‌ترین مشاغل درآمدزا برای زنان محسوب می‌شوند. میزان درآمد ماهیانه زنان روستایی از این مشاغل، نشان داد ۳۰/۷۳ درصد از زنان، کمتر از ۵۰۰۰۰ ریال، ۲۵/۸۵ درصد بین ۵۰۰۰۰ تا ۲۰۰۰۰۰ ریال و ۴۳/۴۱ درصد نیز بیشتر از ۲۰۰۰۰ ریال درآمد در ماه کسب می‌کنند. در راستای تعیین میزان توانمندی اقتصادی زنان، مهارت‌های اقتصادی - تولیدی آنان نیز مورد بررسی قرار گرفت. فرآوری محصولات لبنی و باغی همراه با سبزی‌کاری، به ترتیب سه مهارتی است که بیشتر زنان جامعه آماری، توانایی انجام آن را دارند و پرورش زنبور عسل، پرورش قارچ و کار با کامپیوتر از اموری است که زنان برای انجام آن کمترین مهارت را دارند. در مجموع، ۵۸/۲ درصد زنان به میزان کمی مهارت‌های اقتصادی دارند، ۳۴/۴ درصد تا حدودی از مهارت‌های اقتصادی برخوردارند و فقط ۷/۰ درصد زنان از

مهارت‌های اقتصادی بالایی برخوردارند. با جمع شاخص‌های مطرح شده، میزان توانمندی اقتصادی ۳۳/۲ درصد از زنان در حد پایین، ۴۷/۷ درصد در سطح متوسط و ۱۹/۱ درصد باقی‌مانده در حد بالا شناسایی شد.

دیدگاه زنان روستایی درباره عوامل بازدارنده توانمندسازی اقتصادی

به منظور تعیین میزان اهمیت هر یک از سازه‌ها به عنوان متغیرهای تأثیرگذار بر توانمندسازی اقتصادی، میانگین رتبه‌ای نظر زنان روستایی محاسبه و اولویت‌بندی شد. همان‌طور که در جدول (۳) ملاحظه می‌شود، عدم اعتماد مردان به زنان، زیاد بودن مشغله کاری داخل منزل، پایین بودن مهارت‌های اقتصادی-تولیدی زنان، عامل جنسیت و عدم حمایت دولت از زنان کارآفرین، در اولویت‌های اول تا پنجم عوامل بازدارنده قرار دارند. بر طبق یافته‌های جدول (۴)، رضایت زن از شوهر، رضایت زن از خانواده شوهر، تعداد فرزندان کمتر، رضایت زن از خانواده شوهر و عضویت در یکی از سازمان‌های دولتی، از جمله بالاترین اولویت‌ها در تسهیل توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی به شمار می‌آیند.

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

جدول (۳): عوامل بازدارنده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی

اولویت	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
۱	عدم اعتماد مردان به زنان	۴/۶۳	۱/۲۵	۰/۲۷
۲	زیاد بودن مشغله کاری داخل منزل	۴/۳۰	۱/۱۷	۰/۲۷
۳	پایین بودن مهارت‌های زنان	۴/۰۱۵	۱/۱۶	۰/۲۹
۴	جنسیت	۴/۳۶	۱/۳۸	۰/۳۲
۵	عدم حمایت دولت از زنان کارآفرین	۴/۲۹	۱/۳۸	۰/۳۲
۶	سواد کم	۴/۲۱	۱/۳۷	۰/۳۳
۷	عدم اعتماد زنان به یکدیگر	۳/۷۸	۱/۳۲	۰/۳۵
۸	عدم توانایی صحبت کردن در جمع	۳/۹۶	۱/۴۲	۰/۳۶
۹	قبول نکردن مسئولیت توسط زنان	۳/۴۹	۱/۳۰	۰/۳۷
۱۰	نبود فرصت‌های شغلی برای زنان در روستا	۴/۲۳	۱/۶۴	۰/۳۹
۱۱	زندگی در روستا	۴/۰۰	۱/۵۷	۰/۳۹
۱۲	اعتماد به نفس پایین زنان	۳/۷۰	۱/۵۶	۰/۴۲
۱۳	نداشتن انگیزه برای انجام فعالیت اقتصادی	۳/۲۹	۱/۴۵	۰/۴۴
۱۴	در دسترس نبودن بازار فروش محصولات	۳/۱۶	۱/۴۸	۰/۴۷
۱۵	زیاد بودن مشغله کاری خارج از منزل	۲/۳۷	۱/۲۰	۰/۵۱
۱۶	عدم نیاز خانواده به درآمد زنان	۲/۰۴	۱/۰۷	۰/۵۲
۱۷	در دسترس نبودن جاده مناسب بین روستا و شهر	۲/۰۵	۱/۱۲	۰/۵۵
۱۸	ضعف جسمانی	۲/۲۵	۱/۲۹	۰/۵۷
۱۹	داشتن تجربه ناموفق قبلی	۲/۰۸	۱/۴۵	۰/۷۰

جدول (۴): عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی

اولویت	گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
۱	رضایت زن از شوهر	۵/۱۲	۰/۹۷	۰/۱۹
۳	احترام گذاشتن به زن در خانواده	۵/۰۸	۱/۰۱	۰/۲۰
۲	تعداد بچه‌های کمتر	۵/۱۰	۱/۱۳	۰/۲۲
۴	رضایت زن از خانواده شوهر	۵/۰۳	۱/۱۱	۰/۲۲
۵	عضویت در یکی از سازمان‌های دولتی	۴/۷۶	۱/۱۸	۰/۲۵
۶	آگاه بودن زنان از جامعه خود	۴/۵۳	۱/۱۵	۰/۲۵
۷	شرکت در کلاس‌های ترویجی - آموزشی	۳/۸۹	۱/۳۴	۰/۳۵
۸	انجام فعالیت‌های درآمدزای گروهی	۳/۵۴	۱/۴۱	۰/۴۰
۹	تلاش به منظور افزایش مهارت‌های تولیدی دیگران	۳/۲۰	۱/۴۰	۰/۴۴
۱۰	شرکت در کارهای عام‌المنفعه	۳/۰۱	۱/۳۲	۰/۴۴
۱۱	عدم انتظار دریافت کمک از دولت	۳/۳۳	۱/۴۹	۰/۴۵
۱۲	پس انداز جمعی پول	۳/۲۸	۱/۴۶	۰/۴۵
۱۳	عضویت در تعاونی‌های تولیدی	۳/۲۷	۱/۵۵	۰/۴۷

تحلیل عاملی عوامل بازدارنده و تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی

به منظور کاهش تعداد متغیرهای تحقق به عوامل کمتر و تعیین سهم هر یک از عوامل بازدارنده و تسهیل کننده در توانمندسازی اقتصادی زنان، از تحلیل عاملی استفاده شد. محاسبات انجام شده در جدول ۵ نشان می‌دهد که انسجام درونی داده‌ها برای بهره‌گیری از تکنیک تحلیل عاملی عوامل بازدارنده ($KMO=0/832$) و تسهیل کننده ($KMO=0/787$) مناسب، و نیز آماره بارتلت برای هر دو موضوع در سطح یک درصد معنی دار است. در این بررسی، با توجه به ملاک کیسر، سه عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک برای عوامل تسهیل کننده و چهار عامل برای موارد بازدارنده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی استخراج شد (جدول ۶). پس از چرخش عاملی به روش وریماکس، متغیرهای بازدارنده و پیش‌برنده تحقیق، به ترتیب در ۳ و ۴ عامل دسته‌بندی شدند (جدول ۸).

جدول (۵): مقدار KMO و آزمون بارتلت

Sig	Bartlet Test	KMO	تحلیل عاملی
۰/۰۰۰	۱۶۷۷/۷۶۲	۰/۷۸۷	عوامل بهبوددهنده توانمندی اقتصادی
۰/۰۰۰	۱۰۱۸/۳۵۱	۰/۸۳۲	عوامل بازدارنده توانمندی اقتصادی

تحلیل عاملی عوامل بازدارنده توانمندسازی اقتصادی

عامل اول: پنج متغیر تشکیل دهنده عامل اول، به ترتیب مقدار بار عاملی (سهم متغیر در تشکیل عامل) عبارت‌اند از: جنسیت، عدم توانایی اظهارنظر در جمع، پایین بودن اعتماد به نفس زنان، مهارت-های تولیدی-اقتصادی و سواد آنان. با توجه به ماهیت متغیرهای تشکیل دهنده، عامل اول به نام فردی-روانشناختی نام‌گذاری شد. این عامل با توجه به مقدار ویژه آن ($3/87$) که از تمامی عامل‌های دیگر بیشتر است، بیش از $27/17$ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند.

عامل دوم: سه عامل عدم اعتماد زنان به یکدیگر، قبول نکردن مسئولیت توسط زنان و نداشتن انگیزه برای انجام فعالیت اقتصادی گروهی، عامل دوم را تشکیل دادند. با توجه به ماهیت متغیرهای تأثیرگذار، عامل دوم به نام مشارکت اقتصادی نام‌گذاری شد که با مقدار ویژه ($2/22$)، در مجموع $11/27$ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

عامل سوم: در دسترس نبودن جاده مناسب بین روستا و شهر و عدم دسترسی به بازار فروش محصولات، متغیرهای تشکیل دهنده این عامل هستند که با توجه به ماهیت آنان، به نام زیرساختاری نام گذاری شدند. این عامل با مقدار ویژه (۱/۳۸)، ۶/۹۳ درصد از واریانس کل را تبیین می کند.

عامل چهارم: سه متغیر تشکیل دهنده عامل چهارم، به ترتیب مقدار بار عاملی عبارت اند از عدم حمایت دولت از زنان کارآفرین، عدم اعتماد مردان به زنان و نبود فرصت های شغلی برای زنان در روستا. این عامل به نام اجتماعی - نهادی نام گذاری شد. این عامل با توجه به مقدار ویژه (۱/۲۴)، ۶/۲۳ درصد از واریانس کل را تبیین می کند.

جدول (۷): عوامل استخراج شده بازدارنده توانمندسازی اقتصادی با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد تجمعی

ردیف	عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	اول	۵/۴۳۴	۲۷/۱۷۰	۲۷/۱۷۰
۲	دوم	۲/۲۲۵	۱۱/۲۷۳	۳۸/۴۴۳
۳	سوم	۱/۳۸۷	۶/۹۳۳	۴۵/۳۷۶
۴	چهارم	۱/۲۴۶	۶/۲۳۰	۵۱/۶۰۶

تحلیل عاملی عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی

عامل اول: متغیرهای تشکیل دهنده این عامل، عبارت اند از عضویت در تعاونی های تولیدی، تلاش به منظور افزایش مهارت های تولیدی دیگران، پس انداز جمعی پول، شرکت در کارهای عام - المنفعه، همکاری با همسایگان و انجام فعالیت های درآمدزای گروهی. این عوامل با مقدار ویژه (۳/۸۷)، ۲۹/۷۷ درصد از واریانس را تبیین می کنند. عامل دوم: رضایت زن از شوهر، رضایت زن از خانواده شوهر و تعداد فرزندان کمتر، متغیرهای تشکیل دهنده این عامل بودند که با توجه به مقدار ویژه (۳/۸۷)، ۱۶/۷۷ درصد از واریانس کل را تبیین می کنند. عامل سوم: متغیرهای تشکیل دهنده این عامل، عبارت اند از آگاه بودن زنان از چگونگی کسب و کار در جامعه، عضویت در یکی از سازمان های دولتی و شرکت در کلاس های ترویجی و آموزشی. این عامل با مقدار ویژه (۱/۲۱)، ۹/۳۲ درصد از واریانس کل را تبیین می کند.

جدول (۶): عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد تجمعی آنها

ردیف	عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	اول	۳/۸۷۱	۲۹/۷۷۴	۲۹/۷۷۴
۲	دوم	۲/۱۸۱	۱۶/۷۷۶	۴۶/۵۴۹
۳	سوم	۱/۲۱۳	۹/۳۲۹	۵۵/۸۷۹

نتیجه گیری

توانمندسازی زنان، یکی از اهداف توسعه ملل در هزاره سوم به شمار می آید (مرکز تحقیقات بین المللی شبکه اطلاعات علوم انسانی^۱، ۲۹۹۷؛ بانک جهانی، ۲۰۰۵؛ صندوق بین المللی جمعیت، ۲۰۰۷؛ صندوق بین المللی پول، ۲۰۰۳). با توجه به بعد اقتصادی، توانمندسازی ابزاری برای برنامه های فقرزدایی (هاینارد و ورچور^۲، ۲۰۰۱؛ هاشمی^۳، ۲۰۰۴؛ کسیدز^۴، ۲۰۰۵؛ آلبی^۵، ۱۹۹۴؛ راجرز و یوسف^۶، ۱۹۸۸؛ مایوکس^۷، ۲۰۰۵؛ محمود^۸، ۲۰۰۳؛ بونیک^۹، ۱۹۹۶) محسوب می شود. در این تحقیق، عوامل بازدارنده و تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی با استفاده از تحلیل عاملی شناسایی شدند. اولویت سازه های بازدارنده، نشان داد که عوامل سواد پایین (مایوکس، ۲۰۰۰؛ دنفرد^{۱۰}، ۲۰۰۱؛ مالهورترا^{۱۱}، ۲۰۰۲)، اعتماد به نفس پایین (بلومبرگ و کنان^{۱۲}، ۲۰۰۸)، پایین بودن مهارت های تولیدی-اقتصادی (آچاری و بنت^{۱۳}، ۱۹۸۱، ۱۹۸۳) و عامل جنسیت (بالی سوین^{۱۴}، ۲۰۰۷؛ تسوریرو^{۱۵}، ۲۰۰۵) در اولویت اول و نبود فرصت های شغلی برای زنان در روستا (سازمان بین المللی کار، ۲۰۰۲؛ به نقل از کسیدز^{۱۶}، ۲۰۰۵)، عدم حمایت دولت از زنان کارآفرین و عدم اعتماد مردان به زنان در مراتب بعدی قرار گرفتند. در مجموع، در خصوص عوامل بازدارنده، چهار عامل استخراج

- 1 CIESIN
- 2 Hainard and Verschuur
- 3 Hashemi
- 4 Kessides
- 5 Albee
- 6 Rogers and Youssef
- 7 Mayoux
- 8 Mahmud
- 9 Buvinic
- 10 Dunford
- 11 Malhotra
- 12 Blumberg and Kenan
- 13 Acharya and Bennet
- 14 Bali Swain
- 15 Tesoriero
- 16 Kessides

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

شدند که عامل اول به نام فردی-روانشناختی، با تبیین بیش از ۲۷/۱۷ درصد از کل واریانس، به عنوان اثربخشترین عامل معرفی شد. عامل دوم به نام مشارکت اقتصادی، ۱۱/۲۷ درصد از واریانس کل را پس از عامل اول تبیین کرد. عامل سوم به نام زیرساختاری، ۶/۹۳ درصد از کل واریانس و عامل آخر به نام اجتماعی- نهادی، ۶/۲۳ درصد از کل واریانس را تبیین کردند. این چهار عامل در مجموع ۵۱/۶۱ درصد از واریانس عوامل بازدارنده توانمندسازی اقتصادی زنان را تبیین می کنند. در ادامه سازه های تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان نشان داد که اولویت اول با عواملی مانند عضویت در تعاونی های تولیدی (بالی سوین، ۲۰۰۷؛ تسوریو، ۲۰۰۵)، تلاش به منظور افزایش مهارت های تولیدی دیگران، پس انداز جمعی پول، شرکت در کارهای عام المنفعه، همکاری با همسایگان و انجام فعالیت های درآمدزای گروهی در اولویت های بعدی قرار گرفتند. در مجموع، در خصوص عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی، سه عامل استخراج شد که عامل اول به نام مشارکت اقتصادی (بالی سوین، ۲۰۰۷؛ اشرف^۱ و دیگران، ۲۰۰۶؛ بالی سوین و والتین^۲، ۲۰۰۷؛ بلومبرگ^۳، ۲۰۰۵، دافلو^۴، ۲۰۰۳؛ برونینگ و چیاپوری^۵، ۱۹۸۸)، با تبیین بیش از ۲۹/۷۷ درصد از کل واریانس، به عنوان اثربخشترین عامل شناسایی شد. عامل دوم به نام انسجام خانوادگی (سن^۶، ۱۹۹۰؛ بانک جهانی، ۲۰۰۰؛ ۲۰۰۰؛ مایوکس، ۲۰۰۱؛ پوتزل^۷، ۱۹۹۷؛ گومانز و ون آلفا^۸، ۱۹۹۱؛ رابلو^۹، ۲۰۰۷)، ۱۶/۷۷ درصد از واریانس کل را تبیین کرد. عامل سوم به نام آگاهی اجتماعی (کیبر^{۱۰}، ۲۰۰۵؛ مالهوترا و ماتر، ۱۹۹۷؛ دشماخ-راندیو^{۱۱}، ۲۰۰۳)، ۹/۳۲ درصد از کل واریانس را تبیین کرد. این سه عامل در مجموع ۵۵/۸۷ درصد از واریانس عوامل تسهیل کننده توانمندسازی اقتصادی زنان را تبیین می کنند. بر طبق یافته های تحقیق، پیشنهادهای زیر به منظور ارتقای توان اقتصادی زنان روستایی ارائه می شود:

- 1 Ashraf
- 2 Bali Swain and Wallentin
- 3 Blumberg
- 4 Dufflo
- 5 Browning and Chiappori
- 6 Sen
- 7 Putzel
- 8 Gommans and Van Alphen
- 9 Rabello
- 10 Kabeer
- 11 Deshmukh-Randive

توانمندسازی برای زنان روستایی هنگامی معنی‌دار است که بتوانند علایق خود را در زندگی تعریف و انتخاب کنند، و خود را در راه رسیدن به آن توانا ببینند (چن^۱، ۱۹۹۲؛ کبیر، ۲۰۰۱؛ رولندز^۲، رولندز^۳، ۱۹۹۵؛ سن، ۱۹۹۹؛ ناسبوم^۴، ۲۰۰۰). با توجه به تبیین بیشترین واریانس عوامل بازدارنده توسط عامل فردی- روانشناختی، برنامه‌های ترویجی باید به شناسایی نیازها، اولویت‌ها، تنگناها و فرصت‌هایی بپردازند که توسط زنان اظهار می‌شود و با برگزاری کلاس‌های آموزشی برای افزایش میزان سواد زنان و بالا بردن شناخت آنها از نیازها و توانایی‌های خود اقدام کنند. سایر نیازهای آموزشی را می‌توان در سه گروه زیر خلاصه کرد: ۱) آموزش به منظور بهره‌مندی از دانش، مهارت و طرز تفکراتی که در بهبود کیفیت زندگی خانوادگی مفید است، مثلاً در زمینه‌هایی مانند بهداشت و تغذیه، مراقبت از کودک، تعمیرات منزل، تنظیم خانواده و مانند آن، ۲) آموزش درباره چگونگی انجام پروژه‌های محلی، تشکیل تعاونی‌ها و انجمن‌های محلی و نظیر آن برای زنان و ۳) آموزش حرفه‌ای، برای توسعه دانش و مهارت خاصی که با فعالیت‌های متعدد اقتصادی در ارتباط هستند (تودارو، ۱۳۸۲).

دومین عامل بازدارنده توانمندسازی زنان، مشارکت اقتصادی است که به عنوان اولین عامل تسهیل‌کننده نیز شناسایی شد. از اینرو، پیشنهاد می‌شود عضویت زنان در تعاونی‌های تولیدی و شوراهای اسلامی، تسهیل شود و برنامه‌های ترویجی در راستای ارتقای روحیه همکاری و تعاون بین زنان افزایش یابد. با توجه به اینکه زنان جامعه آماری، پس‌انداز گروهی پول را نیز دارا بودند، پیشنهاد می‌شود با جهت دادن به این‌گونه ذخیره‌ها برای برنامه‌های سودآور، انگیزه مشارکت در بین زنان افزایش یابد.

از جمله عوامل تسهیل‌کننده توانمندسازی زنان، بالا بردن آگاهی اجتماعی آنان است، تحقیقات بسیاری اهمیت این عامل را در افزایش توانمندی‌های زنان ثابت کرده‌اند (فریدمن^۵، ۱۹۹۲؛ جمبرز^۶، ۱۹۹۷؛ نارایان^۶ و دیگران، ۲۰۰۰ الف و ب). زیرا چارچوب‌هایی که جامعه به عنوان هشجار پذیرفته

1- Chen

2 Rowlands

3 Nussbaum

4 Friedman

5 Chambers

6 Narayan

بررسی عوامل تسهیل کننده و بازدارنده ...

شده اجتماعی، برای زنان تعیین می کند در زندگی آنان تأثیر زیادی دارد (بتتا^۱، ۲۰۰۶). زنانی که با شبکه های اجتماعی بیشتری در تعامل هستند، خدمات اجتماعی و گاهی اقتصادی بیشتری دریافت می کنند (بالی سوان، ۲۰۰۷)، آگاهی های بیشتری درباره جامعه دارند و با در اختیار داشتن آزادی نسبی در حرکت، توانایی های خود را بهبود می بخشند. بر این اساس، پیشنهاد می شود برنامه های مختلف با هدف اطلاع رسانی به منظور افزایش آگاهی اجتماعی زنان روستایی از جامعه اجرا شود.

منابع

- بی نام (۱۳۸۲). *مستندات برنامه چهارم توسعه*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- تودارو، مایکل (۱۳۸۲). *توسعه اقتصادی در کشورهای جهان سوم*. ترجمه غلامرضا فرجادی. تهران: روشنگران، چاپ دهم.
- زراءزاد، منصور و منتظر حجت، امیر حسین (۱۳۸۴). *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی*. سال پنجم، شماره هفدهم
- شکوری، علی؛ رفعت جاه، مریم و جعفری مهتاش، معصومه (۱۳۸۶). مؤلفه های توانمندی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آنها. *پژوهش زنان*. دوره ۵، شماره ۱.
- دواس، دی. اس (۱۳۷۶). *روش های پیمایش در تحقیقات اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایبی. تهران: نشر نی.
- شهریاری، ام البنین (۱۳۸۷). *بررسی راه های توانمندسازی زنان روستایی شهرستان سیستان و بلوچستان و تأثیر آن بر کارآفرینی*. پایان نامه کارشناسی ارشد.
- عمادی، محمد حسین (۱۳۸۰). *نقش زنان روستایی در توسعه*. نشریه جهاد. سال ششم، شماره ۲۳۶-۲۳۷.
- کتابی، محمود؛ یزدخواستی، بهجت و فرخی راستایی، زهرا (۱۳۸۲). *توانمندسازی زنان برای مشارکت در توسعه*. *پژوهش زنان*. دوره ۱، سال ۳، شماره ۷.

Acharya, M. Bennett, L. (1983). *Women and the Subsistence Sector: Economic Participation and Household Decision-making in Nepal*. Working Paper Number 526, Washington DC: World Bank.

Acharya, M., Bennett, L. (1981). *Rural Women of Nepal: An Aggregate Analysis and Summary of 8 Village Studies. The Status of Women in Nepal*. Vol. II, Part 9: Field Studies. Centre for Economic Development and Administration. Kathmandu: Tribhuvan University.

Agarwal, B. (1997). Bargaining and Gender Relations: Within and beyond the household. *Feminist Economics*. Vol. 2, No. 1, pp: 1-50.

- Albee, A. (1994). *Support to Women's Productive and Income-Generating Activities*. UNICEF Evaluation and Research Working Paper Series, No. 1.
- Allendorf, K. (2006). Do women's Land Rights Promote Empowerment and Child Health in Nepal? *World development*. Vol. 35, No. 11.
- Ashraf, N. Karlan, D. and Yin, W. (2006). *Female Empowerment: Impact of a Commitment Savings Product in Philippines*. Center Discussion Paper No. 949, Economic Growth Center, Yale University, New Haven.
- Bali Swain, R. (2007). Impacting Women through Microfinance, Dialogue. *Appui au Developpement Autonome*. No. 37, pp: 61-82.
- Bali Swain, R. and Wallentin, F. Y. (2007). *Does Microfinance Empower Women?: Evidence from Self Help Groups in India*. Working Paper 2007: 24, Department of Economics, Uppsala University.
- Bennett, L. (1983). *Dangerous wives and sacred sisters: Social and symbolic roles of high-caste women in Nepal*. New York: Columbia University Press.
- Beteta, H. C. (2006). What is Missing in Measures of Women's Empowerment?. *Journal of Human Development*. Vol. 7, No. 2, pp: 221-241.
- Blumberg R. L. & Kenan R. Jr. (2008). *The Consequences of Women's Economic Empowerment vs. Disempowerment: From the "Magic Potion" for Development to the "Four Horsemen of the Apocalypse"?*. Submitted to UNESCO, Paris.
- Blumberg R. L. (2005). *Women's Economic Empowerment as the "Magic Potion" for Development?*. Paper presented at the 100th annual Meeting of the American Sociological Association, Philadelphia.
- Browning, M. and Chiappori, P. A. (1998). Efficient Intra-Household Allocations: A General Characterization and Empirical Tests. *Econometrica*. Vol. 66, pp: 1241-78.
- Buvinic, M. (1996) *Promoting Employment among the Urban Poor in Latin America and the Caribbean: A Gender Analysis*. Geneva: ILO.
- Center for International Earth Science Information Network (CIESIN) (2007). *Women's Economic Empowerment: Meeting the Needs of Impoverished Women*. Workshop Report at Columbia University.
- Chambers, Robert (1997). *Whose Reality Counts? Putting the First Last*. London: ITDG Publishing.
- Chiappori, P. A. (1988). Rational Household Labour Supply. *Econometrica*. Vol. 56, pp: 63-89.
- Deshmukh-Ranadive, J. (2003). Placing Gender Equity in the Family Centre Stage: Use of 'Kala Jatha Theatre'. *Economic and Political Weekly*.
- Duflo, E. (2003). Grandmothers and Granddaughters: Old Age Pension and Intra-Household Allocation in South Africa. *World Bank Economic Review*. Vol. 42, pp: 1-25.
- Dunford, C. (2001). Draft *Building Better Lives: Sustainable Integration of Microfinance and Education in Child Survival, Reproductive Health and HIV/AIDS Prevention for the Poorest Entrepreneurs*. Microcredit Summit Campaign.
- Friedmann, John. (1992). *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Goetz, A. & Marie R. Sen Gupta (1996). Who Takes the Credit? Gender, power, and control over loan use in rural credit programs in Bangladesh. *World Development*, Vol. 24, No. 1, pp: 45-63.
- Gommans, j. & Van Alphen, R. (1991). *Some Effects of Male Out-migration on Rural Households in Bambous (Cameroon)*. Agriculture University Wageningen.
- Gupta, G. R. & Malhotra, A. (2006). *Empowering Women through Investments in Reproductive Health and Rights*. International Center for Research on Women (ICRW) Prepared for the David and Lucile Packard Foundation Population Program Review Task Force.

Hainard, F. and C. Verschuur, (2001). Filling the Urban Policy Breach: Women's Empowerment, Grass-roots Organizations and Urban Governance. *International Political Science Review*. Vol. 22, No. 1, pp: 33-54.

Hashemi, S. (2004). *Microfinance and the MDGs*. Id21 Insights #51.

Hemmasi, M. (1994). Gender and Spatial Population Mobility in Iran. *Geoforum*. Vol. 25, No. 2, pp: 213-226.

Jejeebhoy, S. (2000). *Women's Education, Autonomy, and Reproductive Behaviour: Experience from Developing Countries*. New York: Oxford University Press.

Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. *Development and Change*. Vol. 30, No. 3.

Kabeer, N. (2001). Conflicts over Credit: Re-evaluating the Empowerment Potential of Loans to Women in Rural Bangladesh. *World Development*. Vol. 29, No. 1, pp: 63-84.

Kabeer, N. (2005). Is Microfinance a "Magic Bullet" for Women's Empowerment?: Analysis of Findings from South Asia. *Economic and Political Weekly*.

Kabeer, N. (2003). *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders*. (London: Commonwealth Secretariat)

Kessides, C. (2005). *Contributions of Urban Development to Economic Growth and Poverty Reduction in Sub-Saharan Africa*. Washington, D. C.: World Bank (draft).

Kishor S. (2005). The heavy burden of a silent scourge: domestic violence. *Rev Panam Salud Publica*. Vol. 17, No. 2.

Kishor, S. (2000). Empowerment of Women in Egypt and Links to the survival and health of their infants In H. Presser, & G. Sen (Eds.). *Women's empowerment and demographic processes: moving beyond Cairo*. Oxford University Press.

Koeing, A. M.; Saifuddin, A.; Bazle, H. and Mozumder, KH. (2003). Women's Status and Domestic Violence in Rural Bangladesh Individual and Community Level Effects. *Demography*. Vol. 40, No. 2.

Mahmud, S. (2003). Women and the Transformation of Domestic Spaces for Income Generation in Dhaka Bustees. *Cities*. Vol. 20, No. 5, pp: 321-329.

Malhotra, A, and Mather, M. (1997). Do schooling and Work Empower Women in Developing countries? Gender and Domestic Decisions in Sri Lanka. *Sociological Forum*. Vol. 12, No. 4, pp: 599-630.

Malhotra, A. & Schuler, S. R. C. Boender (2002). *Measuring Women's Empowerment as a Variable in International Development, Gender and Development Group*. World Bank, DC.

Mayoux, L. (2000). *Microfinance and the Empowerment of Women: A Review of the Key Issues*. Social Finance Unit Working Paper, 23, Geneva: ILO.

Mayoux, L. (2001). Tackling the Down Side: Social Capital, Women's Empowerment and Micro-finance in Cameroon. *Development and Change*. Vol. 32, pp: 435-464.

Moghadam, V. M. (1996). *Patriarchy and Economic Development: Women's Positions at the End of the Twentieth Century*. Clarendon Press, Oxford.

Moser, C. (1998). The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies. *World Development*. Vol. 26, No. 1, pp: 1-19.

Moyle, T. L.; Dollard, M.; Narayan, Biswas, S. (2006). Personal and Economic Empowerment in Rural Indian Women A Self-help Group Approach. *International Journal of Rural Management*. Vol. 2, No. 2, pp: 245-266.

Narayan, Deepa; Raj, Patel; Kai, Schafft; Anne, Rademacher and Sarah Koch-Schulte (2000 b). *Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?*. World Bank Series, Oxford University Press.

Narayan, Deepa; Robert, Chambers; Meera, K. Shah and Patti Petesch. (2000 a). *Voices of the Poor: Crying Out for Change*. World Bank Series, Oxford University Press.

- Ozby, F. (1990). *Women, Family and Social Change in Turkey*. UNESCO Supported Series on Women's Studies in Asia and the Pacific, Bangkok.
- Prorok, C.V. & Chhokar, K. B. (1998). *Women and Their Work in Asia*. A Geography of Gender and Development. vol. 17, NCGE Publication.
- Putzel, J. (1997). Accounting for the "Dark Side" of Social Capital: Reading Robert Putnam on Democracy. *Journal of International Development*. Vol. 9, No. 7, pp: 939-49.
- Rabello, P. M. (2007). Violence against Women, Family Cohesion and Drugs. *Rev Saude Publica*. Vol. 41, No. 6.
- Rappaport, A. (1986). *Creating Shareholder Value*. The Free Press, New York, NY.
- Rogers, B. and N. Youssef (1988). *The Importance of Women's Involvement in Economic Activities in the Improvement of Child Nutrition and Health*. Food and Nutrition Bulletin 10.
- Sen, A. (1990). Gender and Cooperative Conflicts in I. Tinker (ed.). *Persistent Inequalities: Women and World Development*. Oxford University Press.
- Sharoni, S. (1997). Women and Gender in Middle East Studies Trends, Prospects and Challenges. *Middle East Report*. Vol. 27, No. 4, pp: 27-29.
- Tesoriero, F. (2005). Strengthening Communities through Women's Self Help Groups in South India. *Community Development Journal*. Vol. 41, No. 3, pp: 321-333.
- United National Population Fund (2007). *Women's Economic Empowerment: Meeting the Needs of Impoverished Women*. Workshop Report.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2003). *Human Development Report 2003, Millennium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty*. New York: Oxford University Press.
- Unni, J. (1999). Property Rights for Women: Case for Joint Titles to Agricultural Land and Urban Housing. *Economic and Political Weekly*. 34.
- World Bank (social capital web site): www.worldbank.org/poverty/scapital (consulted November 2000)
- World Bank (1991). *Gender and Poverty in India*. The World Bank, Washington, DC.
- World Bank (2005). *Empowerment in Practice From Analysis to Implementation*. Ruth Alsop, Mette Frost, Bertelsen Jeremy, Holland16031-IN, South Asia Environment and Social Unit. World Bank, Washington, DC.